

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 4, August 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.908

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 23.05.2020 Kabul Tarihi: 29.06.2020

Atıf Künyesi: Aziz Kılıç, "Adanalı Bir İttihatçı: Ali Münif Yeğena (1874-1951) ve Siyasi Yaşamı", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1999-2021.

Adanalı Bir İttihatçı: Ali Münif Yeğena (1874-1951) ve Siyasi Yaşamı*

A Member of the Committee of Union and Progress from Adana: Ali Münif Yeğena (1874-1951) and His Political Life

Dr. Aziz Kılıç

ORCID No: 0000-0001-8064-2772

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Öz: Osmanlı Devleti kurumlarında yetişmiş, devlet ve siyaset adamı Ali Münif Yeğena'nın siyasi yaşamı, II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinin bir panoraması niteliğindedir. Ali Münif Bey Mülkiye'de eğitimini sürdürdüğü esnada, II. Abdülhamid yönetimine karşı başlayan muhalif hareketlere katılmış ve meşrutiyetin yeniden ilanını amaçlayan İttihatçı hareketin içerisinde aktif bir rol oynamıştır. Daha başından beri mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinin iktidara gelmesiyle birlikte yıldızı parlayan Ali Münif Bey, II. Meşrutiyet Döneminde mebus, vali, müsteşar, nazır, nazır vekili gibi önemli görevler üstlenmiştir. Mütareke Döneminde, önde gelen İttihatçıların tutuklanmasıyla birlikte Ali Münif Bey de tutuklanmış ve Talat Paşa kabinesinde görev aldığı için Divan-ı Harp'te yargılanmıştır. Fakat yargılama süreci tamamlanmadan İngilizler tarafından siyasi gerekçelerle Malta'ya sürgün edilmiştir. Malta esaretinden kurtulduktan sonra aktif siyasi yaşamına yeniden dönen Ali Münif Bey, Cumhuriyet Döneminin ilk Adana belediye başkanı olmuştur. Bu görevinden sonra altı dönem aralıksız milletvekilliği yaparak aktif siyasi yaşamını Mayıs 1950'ye kadar TBMM'de sürdürmüştür. Bu çalışmanın amacı Ali Münif Yeğena'nın siyasi biyografisini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Ali Münif Yeğena, İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet, Adana

Abstract: Ali Münif Yeğena, who was educated in the institutions of the Ottoman State, had a very long political life covering the Second Constitutional, the Armistice of Mudros and Republican periods. While Ali Münif Bey continued his education in Mülkiye, he became members of the Committee of Union and Progress and participated in movements against Sultan Abdulhamid II administration and played an active role in the Young Turk Revolution in July 1908, which inaugurated the Second Constitutional Period. When the Committee of Union and Progress, which he was a member of since the beginning, came to power after the revolution, he had undertaken important duties such as deputy, governor, undersecretary of ministry of interior, ministry of public works (nafia) during the Second

* Bu çalışma, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü için hazırlanmış olan "Türkiye'de Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Çukurovalı Yakın Bir Tanık: Ali Münif Yeğena" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Constitutional Period. During the Armistice Period, with the arrest of leading Unionists, Ali Münif Bey was also arrested and tried in courts-martial (Divan-ı Harb-i Örfi) for serving in the government of Talat Pasha. And before the trial process was completed, he was sent into exile to Malta Island by the British forces. After the captivity in Malta about 23 months, Ali Münif Bey returned to his active political life and became the first Adana mayor of the Republican Period. After this duty, he continued his active political life in the Grand National Assembly of Turkey until May 1950 by serving as an uninterrupted deputy for six terms. The purpose of this study is to examine the political biography of Ali Münif Yeğena.

Keywords: Ali Münif Yeğena, the Committee of Union and Progress, the Second Constitutional Period, Adana.

Giriş

II. Meşrutiyet'in ilanında ve sonrasındaki on yıllık süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) başat bir rol oynamıştır. Başlangıçta Askerî Tıbbiye'de (2 Haziran 1889) gizli bir cemiyet olarak ortaya çıkan İTC¹, daha sonra Mülkiye, Harbiye, Bahriye gibi Batı tarzı eğitim veren yüksekokullarda da yayılarak tabanını genişletmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidara gelen İTC, bu okullarda yetişen İttihatçı asker ve sivil kadrolara önemli bir siyasi kariyer sağlamıştır. II. Meşrutiyet Döneminde yıldızı parlayanlardan biri de Ali Münif Yeğena'dır. Mülkiye'deki öğrencilik yıllarında Jön Türklerin fikirleriyle tanışmış, II. Abdülhamid yönetimine muhalif siyasi faaliyetlere katılmış ve İTC'ye üye olmuştur. Gizli Cemiyet'in Mülkiye'de yayılması için çaba göstermiş ve Cemiyet'in ilk nizamnamesini kaleme almıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra da İttihatçı kimliğini muhafaza ederek mebusluk, valilik, İTC Merkez-i Umumi azalığı, nazırlık gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Ali Münif Yeğena sadece Osmanlı Devleti'nin son yıllarında değil aynı zamanda Cumhuriyetin kuruluş aşamasında ve sonrasında da etkili bir isimdir. Aralıksız bir şekilde TBMM'de altı dönem milletvekilliği yapan Ali Münif Yeğena'na, Meşrutiyetten Cumhuriyete uzanan oldukça uzun bir siyasi yaşam sürmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada, Ali Münif Yeğena'nın II. Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerini kapsayan siyasi yaşamı ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmada Ali Münif Bey'in Mülkiye yılları, II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi siyasi faaliyetleri ele alınmış ancak çalışmanın hacmini aşacağından Cumhuriyet Dönemi'ne kısaca değinilmiştir.

1. Ailesi ve Eğitimi

Ali Münif Yeğena, 1874 (Rumi 1290) yılında Adana'da doğmuştur.² Aslen Anamurlu olan Yeğenağa ailesindendir. Yeğenağa tanımı, eski Anamur beylerinden birinin yerine geçecek çocuğu bulunmadığından, yeğenini halef olarak büyütmesi ve ölümünden sonra bu çocuğun bey seçilmesi halk arasında "Yeğenağa" olarak isimlendirilmesinden gelmektedir. Aile, beyler arası mücadeleden dolayı 19. yüzyılda Adana'ya yerleşmiştir. Babası, Adana merkez mutasarrıflığında tahrirat müdürlüğüne gelmiş, İmparatorluğun çeşitli yerlerinde görev yapmış Şair Yeğenağazade Mehmet Hakkı Bey'dir (1853-1915).³

Ali Münif Bey, 1888'de eğitim vermeye başlayan Adana İdadisinin ilk öğrencilerinden biri olarak eğitimine başlamıştır.⁴ 1889 yılında babasının Gelibolu mutasarrıflığı tahrirat

¹ Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 1, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 51.

² *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem*, c. 3 Haz.: TPT Araştırma Grubu; Kazım Öztürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 493.

³ Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İsis Yay., İstanbul 1996, s., 5-6.

⁴ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergah Yay., İstanbul 2001, s. 162.

müdürlüğüne atanması üzerine, eğitimine Mülkiye Mektebinin idadi kısmına girerek devam etmiştir.⁵ Ali Münif Bey, 1893'te Mülkiye'nin idadi kısmından mezun olduktan sonra⁶ Mülkiye yüksek kısma girmek için yapılan sınavı birincilikle kazanarak, Mülkiye-i Şahaneye girmiştir. Mülkiye'nin üç yıllık yüksek kısmını da iyi dereceyle bitirerek ağustos 1896'da mezun olmuştur.⁷

2. Mülkiye Yıllarındaki Siyasi Faaliyetleri

Mülkiye Mektebi, Ali Münif Bey'in siyasi kişiliğinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Mülkiye'de eğitimine başladığında, bu okul II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalif hareketlerin geliştiği bir yer konumundaydı. Bu okul, Tanzimat Döneminden itibaren devlet idaresinin giderek merkezileştirilmesi dolayısıyla ihtiyaç duyulan kadroların yetiştirilmesi için 28 Ocak 1859 yılında açılmıştı.⁸ İlk sivil yüksekokul niteliğinde olan Mülkiye'nin 1877'de genişletilerek iyi bir konuma getirilmesi ise II. Abdülhamid döneminde olmuştur.⁹ Diğer taraftan Mülkiye'de modern Batı tarzı eğitim görmüş, ülkenin önde gelen isimleri görev yapıyordu ve Tıbbiye, Harbiye gibi Mülkiye de Abdülhamid yönetimine karşı muhalif hareketlerin geliştiği yüksekokullardan biriydi ve akademik kadrosu içerisinde çok sayıda Jön Türk taraftarı da vardı.¹⁰ Bu okulda 1877'den itibaren tarih derslerini veren Mizancı Murad, o zamanlar gizli nitelikte olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin üyesiydi ve bu ilişkisi açığa çıkınca 1894'te Avrupa'ya kaçmak durumunda kalmıştır.¹¹ Mizancı Murad gibi diğer bazı hocalar aracılığıyla yasaklanmış Genç Osmanlı yazarlarının eserleri ve görüşleri öğrencilere aktarılmaktaydı. Mülkiye'deki bu atmosferin öğrencilerin siyasi düşünce ve hareketleri üzerindeki etkisi büyüktü.¹² Bu etki öğrenciler arasında meşrutiyet yanlısı muhalif siyasi hareketler şeklinde kendisini göstermekteydi.¹³ Mülkiye'deki bu kıpırdanmaların farkında olan II. Abdülhamid yönetimi ise diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi bazı önlemler alarak Mülkiye'yi de sıkı denetim altına almaya çalışmıştır.¹⁴ Ancak tüm önlemlere ve artan baskılara rağmen Mülkiye'deki muhalif siyasi hareketler durdurulamamıştır.¹⁵

Ali Münif Bey'in Genç Osmanlıların fikirleriyle tanışması, onun Mülkiye'deki öğrencilik yıllarına rastlar. Ali Münif, Mülkiye'deki eğitimine başladığında, bu okuldaki muhalif siyasi hareketleri şöyle ifade etmektedir: "Mülkiyede irfanımız arttıkça, Avrupa'ya kaçanların çıkardığı risaleleri okumak, istibdat idaresine karşı yakınlarımız arasında münakaşalar yapmak bir sevk-i tabii haline gelmişti. Bunu emekleme halinde bir siyasi hareket olarak vasıflandırmak da caizdir."¹⁶ Ali Münif'in söz ettiği bu muhalif siyasi faaliyetlerin Mülkiye'de örgütlü hale

⁵ Toros, *age*, ss. 9-10.

⁶ Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. 3, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 628.

⁷ Çankaya, *age*, c. 1, s. 628.

⁸ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 594.

⁹ Çankaya, *age*, c. 1, s. 32.

¹⁰ Ergin, *age*, s. 616

¹¹ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1859-1968, c. 2, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 1047-1048.

¹² Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yay. İstanbul, 2003, s. 32.

¹³ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İletişim Yay., s. 176.

¹⁴ Çankaya, *age*, c. 1, s. 56-65.

¹⁵ Ernest E. Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat -Terakki*, çev: Hasan Yüncü, Kayıhan Yay., İstanbul, s. 29.

¹⁶ Taha Toros, "İttihad ve Terakki'nin Eski Nafia Nazırı Ali Münif Bey'in Hatıraları", *Hayat Tarih Mecmuası*, Eylül 1969, ss. 4-11.

getirilmesinde ise Askeri Tıbbiye’de gizlice kurulan ve daha sonra İttihat ve Terakki adını alan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti (2 Haziran 1889) önyak olmuştur.¹⁷ 1892 yılının başlarında o tarihte Mülkiye Yüksek Kısım son sınıf öğrencisi olan ve aynı zamanda İttihad-ı Osmanî’nin kurucularından İbrahim Temo tarafından gizli Cemiyete üye olması sağlanan Şahin Taki Bey¹⁸, Ali Münif’in okul arkadaşlarından Leskovikli Mehmet Rauf’a Tıbbiye’deki gizli Cemiyetten söz eder ve Cemiyetin Mülkiye’de de yayılma alanı bulabilmesi için güvenilir öğrencilerin haberdar edilmesini bildirir. Durumu sevinçle karşılayan Mehmet Rauf, aldığı haberi hemen Ali Münif ile de paylaşır.¹⁹ Bunun üzerine Ali Münif ve Mehmet Rauf bir taraftan Mülkiye’de güvendikleri arkadaşlarına gizli Cemiyetin varlığını açıklarken diğer taraftan da Cemiyetin Tıbbiye’deki çekirdek kadrosundan İbrahim Temo, Diyarbakırlı İshak Sükûti ile gizli görüşmeler gerçekleştirirler.²⁰ Böylece diğer yüksekokullarda da örgütlenmeyi amaçlayan Tıbbiyeliler, Ali Münif, Leskovikli Mehmet Rauf ve diğerlerinin çabalarıyla da Mülkiye’de örgütlenmeye başlarlar.²¹

Bu süreçte Ali Münif’in de içerisinde bulunduğu Mülkiyeli grubun yürüttüğü siyasi faaliyetler, daha çok gizli toplantılar düzenlemek, Namık Kemal ve diğer Genç Osmanlıların yasaklanmış eserlerini ve imtiyazlı Fransız ve Avusturya postaneleri aracılığıyla yurda sokulan Jön Türk gazetelerini okumak, dağıtmak ve bunlardan edinilmiş fikirleri savunan broşürler yazmak anlamına gelmekteydi.²² Ancak bu süreçte Mülkiye’deki grubun içerisinde Ali Münif’in siyasi faaliyetlerini önemli kılan ise onun İttihat ve Terakki’nin ilk ayrıntılı nizamnamesini kaleme alan kişilerden biri olmasıdır. Tıbbiye ve Mülkiye’den sonra Harbiye’de de yayılma alanı bulan gizli Cemiyet, bu okullarda üye sayısını gün geçtikçe artırınca teşkilatlanma ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, muhtemelen 1895 yılında, Mülkiyeli kanat, Cemiyet için bir nizamname hazırlanmasını ve okullardaki öğrenci oluşumlarının programlı bir şekilde çalışmalarının sağlanmasını öne sürmüştür. Bu konuda Mehmet Rauf, Cemiyetin kurulduğundan beri çok az faaliyet gösterdiğini, kayda değer bir iş yapmadığını ve hatta düzenli bir nizamname yapmayarak olayların gidişatına göre hareket etmiş olduğunu ifade etmektedir.²³ Ali Münif de İTC’nin yazılı bir programa sahip olmadığını; bu nedenle okullarda gün geçtikçe üye sayısını arttıran Cemiyetin “bir nizamname ile ve programlı bir surette” çalışması görüşünün Mülkiyeli kanat tarafından ortaya atıldığını ve hazırlanacak nizamnamenin sadece okullar için değil, “bütün memlekete şamil” bir nitelik taşımasının düşünülmüş olduğunu belirtmektedir.²⁴

Mehmet Rauf’un aktardığına göre, Cemiyet’in yeniden organize edilmesi için bir nizamname hazırlanmasını ilk teklif eden ise 1894-95 öğretim yılında Mülkiye I. sınıf öğrencisi Beyrutlu Emin Arslan (Emir Nihad Al-Arslan)²⁵ Bey’dir.²⁶ Fakat örgütün gizli niteliğinden

¹⁷ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, c. 1, s. 51; Ramsour, *age*, s. 29.

¹⁸ Aslen Arnavut olan Şahin Taki Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilk üyelerindendir. 1901’de Avlonya kaymakamlığına atandıktan sonra bir süre sonra II. Abdülhamit yönetimine karşı çalışmalar yapmak üzere Avrupa’ya kaçtı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Görice mebusluğuna seçildi. 1911’deki Arnavutluk isyanında önde gelen bir rol oynadı. Çankaya, *age*, c. 3, s. 459; Said Olgun, “Bir Arnavut Milliyetçisi Şahin Klonya (1867-1917)”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, c. 5, S. 12, Temmuz 2018, ss. 187-205.

¹⁹ Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi*, Alfa Yay., İstanbul 2013, s. 21.

²⁰ Toros, *age*, s. 17-18.

²¹ Toros, *age*, s. 20; Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 21.

²² Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 51; Toros, *age*, s. 22.

²³ Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 29.

²⁴ Toros, *age*, s. 20-21.

²⁵ Hayatı için bk. Çankaya, *age*, c. 3, s. 740.

dolayı güvenlik gerekçesiyle yazılı bir belgenin hazırlanmasına Tıbbiyeliler pek sıcak bakmamıştır. Mülkiyeliler ise bu fikirlerinde ısrarcı olmuş, hatta Emin Arslan'ın başını çektiği bir grup, nizamnamenin hazırlanmaması durumunda kendilerinin ayrı bir cemiyet kuracakları tehdidinde bulunmuştur. Nizamname konusunu tartışmak ve bir karara varmak üzere Mülkiyeliler, Mehmet Rauf'a göre Rumeli Hisarında, Ali Münif'e göre ise Anadoluhisarı'nda bir toplantı düzenlemeye karar vermişlerdir. Bu toplantıya Tıbbiyeliler de davet edilmişse de onlar katılmamıştır.²⁷

Toplantıda Mülkiyeli kanat, bir nizamname hazırlanması gerektiği yönündeki görüşlerini yinelemiş ve nizamname çalışmaları için Ali Münif ile Mehmet Rauf'u görevlendirmiştir.²⁸ Ancak bundan sonra hem nizamnamenin hazırlanması süreci hem de nizamnamenin ilk metnin kimin kaleminden çıktığı ile ilgili görüşler farklıdır. Mehmet Rauf'un aktardığına göre, toplantıda, Mülkiyeliler, Tıbbiyelilere bir nizamname tasarısı hazırlatılmasını, daha sonra bu tasarıya son şeklinin verilmesini kararlaştırmış; toplantının üzerinden bir hafta geçtikten sonra Tıbbiye grubu hazırladığı bir taslağı Ali Münif ve kendisine vermiş, onlar da bu taslak metin üzerinde çeşitli düzeltmeler yaparak, ilk nizamnameyi hazırlamışlardır.²⁹ Fakat Ali Münif ise konuyla ilgili şunları ifade etmektedir: Toplantıdan sonraki “akşamdan itibaren harekete geçtim. Avrupa'dan gelen gizli beyannameler ve risaleleri tetkik ederek bünyemize uygun bir taslak hazırladım. Bu nizamname tasarısını gizlice Tıbbiye'de İbrahim Temo'ya gönderdik...İbrahim Temo nizamnameyi uygun buldu. İshak Sükuti de Tıbbiye'lilerin görüşlerini bize getirdi...hazırlanan nizamname tam şeklini aldı.”³⁰ Buna göre ise nizamnamenin ilk tasarısı Ali Münif'in kaleminden çıkmış³¹, Mehmet Rauf yardımcı olmuş ve Tıbbiyelilerin görüşünün alınmasıyla da nizamname son şeklini almıştır. 39 maddeden oluşan söz konusu nizamnamenin³² İstanbul'da basılması riskli olduğundan, yurtdışında basılmak üzere bir kopyası Tıbbiye'den Diyarbakırlı Doktor Cevdet'e verilmiş,³³ diğer bir kopyası ise Ali Münif'te kalmıştır.³⁴ Söz konusu nizamname hazırlama çalışmalarının ise 1894'ün son aylarında veya 1895'in bahar döneminde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü nizamnamenin hazırlanması konusunda Tıbbiyelilere baskı yapan Emin Arslan'ın Mülkiye'ye giriş tarihi 1894'tür ve 1894-95 öğretim döneminde I. sınıftadır.³⁵ Ali Münif, “bir kır gezisi bahanesiyle Anadolu Hisarı'na gidildi” ifadelerini kullanmaktadır.³⁶ Dolayısıyla nizamnamenin tarihi olarak 1895 yılı bahar ayları daha güçlü bir ihtimaldir. Diğer taraftan söz konusu nizamnameyle ilgili ilk bilgiler 14 Kasım 1895 tarihinde İngiliz arşivlerine girmiştir.³⁷

Ali Münif bir taraftan Mülkiye'deki eğitimini sürdürürken diğer taraftan gizli toplantılar ve yasaklanmış kitap, gazete, dergi ve broşür gibi araçlar etrafında siyasi faaliyetlerine devam etmiştir. Hem meşrutiyet yanlısı fikirlerin yayılması hem de İTC'nin üye sayısının artmasında gazete, dergi gibi yayınların rolü büyüktü. Bu nedenle Ali Münif ve arkadaşları *Meşveret*,

²⁶ Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 33-34; Ali Birinci, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)”, *Osmanlı*, c. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 403.

²⁷ Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 34, Toros, *age*, s. 21.

²⁸ Toros, *age*, s. 21; Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 38.

²⁹ Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 33; Hanioğlu, *age*, s. 177.

³⁰ Toros, *age*, s. 21-22.

³¹ *Age*, s. 35.

³² Birinci, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)”, s. 405-408.

³³ Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 38; Toros, *age*, s. 22.

³⁴ Toros, *age*, s. 22.

³⁵ Çankaya, *age*, c. 3, s. 740.

³⁶ Toros, *age*, s. 21.

³⁷ Hanioğlu, *age*, 58 nolu dipnot, s. 183.

İstikbal, *Feryad* gibi Jön Türklerin fikirlerini içeren yayınların dağıtımına büyük önem vermekteydiler.³⁸ Ancak bu tür yayınlar II. Abdülhamit yönetimi tarafından “muzır” olarak görüldüğünden yasaklanmıştı ve sıkı takip altındaydı. Bu süreçte Ali Münif ve arkadaşlarının Mülkiye’deki yasak yayın faaliyeti de gözden kaçmamıştır. Bu süreçte “ikametgâhlarında evrak-i muzirre bulunduğu esbab-i mucibesıyla”, Mülkiye’deki diğer birkaç öğrenciyle birlikte Ali Münif de iki kez tutuklanmış ve bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır.³⁹

1896 yılına gelindiğinde Ali Münif Bey ve Mülkiye’deki İTC üyeleri mezun olurken, bundan sonra mücadelelerini, “devlet dairelerine yerleşmek suretiyle resmi teşkilat içerisinde” sürdürmek, “zamanla yüksek makamlara kesb-i ehliyet” edip amaçlarına ulaşmak kararını almışlardır. Diğer taraftan, Ali Münif Bey’e göre, “hafiye teşkilatının kesif bulunduğu” İstanbul’dan uzaklaşarak taşralarda görev alıp, “zamanla halkın uyanıklığını beslemek hedefe erişmek için en emin bir yoldu.”⁴⁰ Ali Münif Bey’in, meşrutiyetin yeniden ilanına kadar atandığı mülki memuriyetlerin çoğu Makedonya’dadır. İttihatçı muhalefetin Makedonya’da daha yoğun ve etkili olması⁴¹, onun İttihatçı çevrelere girmesini kolaylaştırmış, İTC’nin gizli faaliyetlerine katılarak siyasi açıdan faal olabilmesini sağlamıştır.

3. Meşrutiyetin İlanına Giden Süreçte Ali Münif Bey’in Siyasi Faaliyetleri ve Mülki Görevleri

Ali Münif Bey’in Mülkiye’den mezun olduktan sonraki ilk memuriyeti, Gelibolu İdadisinde muallimlik (14 Aralık 1896). Gelibolu Muallimi Artin Efendi’nin azliyle yerine tayin olunan Ali Münif, burada bir buçuk yıl fen, tarih ve Fransızca derslerini okuttu.⁴² Babası İşkodra mektupçuluğu ile Gelibolu’dan ayrılınca, İşkodra’da görev almak için Dâhiliye Nazırlığından talepte bulundu. Bu talebi ilk etapta onaylanmayınca üç buçuk ay kadar bekledikten sonra Vali Müşir Kazım Paşa’nın yardımı ile İşkodra vilayeti maiyet memurluğuna 500 kuruş maaşla atandı ve stajını burada tamamladı (8 Ocak 1899).⁴³ Bu görevinden sonra önce vekaleten ve daha sonra asaleten Liş kaymakamlığına atandı.⁴⁴ Daha sonra Sandıklı, Gostivar kaymakamlıklarında bulundu (17 Mayıs 1903).⁴⁵

Ali Münif Bey, 1906 yılında “hayatımın en heyecanlı demlerini yaşadığım yer” şeklinde ifade ettiği Kosova’nın Köprülü kazası kaymakamlığına atanmıştır.⁴⁶ Köprülü’deki görevini bu şekilde tanımlamasının nedeni, burada da örgütlenmiş olan İTC adına siyasi faaliyetlerini yürütebilmesi açısından uygun koşulların bulunmasıdır.⁴⁷ Ali Münif Bey, Köprülü kaymakamlığında bulunduğu esnada, görülen lüzum üzerine Prizren mutasarrıflığına da vekâlet etmiştir. Bu sırada bölgede Şemsi Paşa’nın İttihatçıların aleyhine yürütmeye çalıştığı faaliyetlere engel olmaya çalışmıştır.⁴⁸ Bir süre Prizren mutasarrıflığı görevinde bulunduktan sonra Köprülü kaymakamlığına geri dönmüştür. Fakat buradaki görevi sırasında Ali Münif

³⁸ Toros, *age*, s. 23; Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 51.

³⁹ Toros, *age*, s. 23-26; Leskovikli Mehmet Rauf, *age*, s. 86.

⁴⁰ Toros, *age*, s. 27.

⁴¹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yay., İstanbul 2007, s. 28.

⁴² BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (BOA. MF. MKT.), 345/17, 14 Aralık 1896 (1314.B.9.)

⁴³ BOA Dahiliye Mektubi Kalemi (BOA. DH. MKT.), 2157/81, 8 Ocak 1899 (1316.Ş. 25).

⁴⁴ BOA Dahiliye Mektubi Kalemi (BOA. DH. MKT.), 2235/69, 18 Ağustos 1899 (1317.R. 10).

⁴⁵ BOA Dahiliye Mektubi Kalemi (BOA. DH. MKT.), 2479/102, 2 Mayıs 1901 (1319.M. 13).

⁴⁶ BOA İrade Dahiliye (İ..DH.), 1441/Za-32, 23 Ocak 1906 (1323. Za. 27).

⁴⁷ Toros, *age*, s. 36.

⁴⁸ Mustafa Ragıp, *Meşrutiyet’ten Önce Manastır’da Patlayan Tabanca*, Haz.: Rahşan Aktaş, Bengi Yay., İstanbul 2007, ss. 298-299.

açısından en önemli olay kazanın mülki amiri olarak, meşrutiyetin resmen ilan edilmesinden bir gün önce, o sırada bölgede bulunan Enver Bey ile birlikte Köprülü’de meşrutiyeti ilan etmesidir. II. Meşrutiyet’in ilanı arifesinde Ali Münif Bey, İTC’den aldığı gizli bir mektupla, II. Abdülhamid yönetimine karşı isyan halinde olan Enver Bey’in Köprülü bölgesinde olduğu haberini almıştır. İTC ile ilişkisi ortaya çıkan Enver Bey, yanına aldığı bir grup askerle Tikveş’e kaçmış, burada 21 Temmuz 1908’de meşrutiyeti ilan etmiş ve Saraya meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini talep eden mektuplar göndermiştir.⁴⁹ Enver Bey Köprülü’nün emniyeti hakkında tam olarak bilgiye sahip olmadığından civarda saklanmış. Ali Münif Bey ise İTC’den aldığı gizli mektup üzerine gerekli önlemleri almış ve Enver Bey’in Köprülü’ye güvenli bir şekilde gelmesini sağlamıştır.⁵⁰ Enver Bey, Kaymakam Ali Münif Bey’e Tikveş’te 21 Temmuz günü meşrutiyetin ilan edildiğini bildirerek, Köprülü’de de meşrutiyetin ilan edilip edilmediğini sorunca Ali Münif Bey; “halk hazırdır, hiç mahzur yoktur” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ali Münif Bey meşrutiyeti Köprülü’de ilan etmek üzere halkı toplamıştır. Enver ve Ali Münif Beyler kısa bir konuşma yaptıktan sonra meşrutiyeti ilan etmişlerdir.⁵¹ Ali Münif Bey meşrutiyetin Köprülü’de yeniden ilanı şöyle ifade etmektedir:

Yıllarca gizli gizli toplantılar yaparak, gasbedilen hürriyetin iadesi, zulme son verilmesi için dertleşen ahali... koşarak geliyordu. Meydan dolup taşıyordu. Hazırlattığımız kürsüye Enver çıktı. Hürriyetin ilanı teklif etti... Mülkiye amiri olmaklığım hasebiyle ahali beni de ısrarla kürsüye davet eyledi. Ben de kararın milletin şuurunun bir ifadesi olduğunu, şahsen hürriyet ilanı tasvip ettiğimi, Mabeyn’e bu mealde bir telgraf keşide edeceğimi bildirdim.⁵²

II. Meşrutiyetin ilanından birkaç gün sonra Ali Münif Bey, Romanya’dan dönen Cavit Bey’i (maliye nazırı) karşılamak için Selanik’e hareket etmiş ve tren istasyonunda Cavit Bey’i karşıladığı esnada, sonraki siyasi yaşamında önemli etkisi olacak olan Talât Bey ile tanışmıştır.⁵³

4. II. Meşrutiyet Döneminde Ali Münif Bey

İTC, 23-24 Temmuz 1908’de Meşrutiyeti yeniden ilan ederek seçim hazırlıklarına başlamıştır. Yapılacak seçimlerde İTC için en önemli mesele her bölgede kendisine uygun aday bulmak ve seçtirmektir.⁵⁴ İTC’nin aradığı aday tipi; genç, mektepli veya bir başka ifadeyle Batı’nın çağdaş eğitim kurumlarını örnek alan bir eğitim kurumunda yetişmiş ve geleneksel yöneticilerden farklı bir kimseydi.⁵⁵ Diğer taraftan adayın seçimi Cemiyetin onayına ve desteğine de bağlıydı ki bu destekten yoksun olan adayın Meclise girmesi oldukça zordu.⁵⁶ Cemiyetin adaylar için aradığı niteliklerin çoğu Ali Münif Bey’de mevcuttu. İttihatçı ve mektepli idi. Köprülü’deki görevinden sonra ekim 1908’de Görice sancağı mutasarrıflığına atanan Ali Münif Bey⁵⁷, 7 Kasım 1908’de İTC’nin adayı olarak Meclis-i Mebusana seçilmiştir.⁵⁸

⁴⁹ Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe’nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1986, s. 122-123.

⁵⁰ Toros, *age*, s. 36.

⁵¹ Menteşe, *age*, s. 122-123.

⁵² Toros, *age*, s. 37.

⁵³ *Age*, s. 37.

⁵⁴ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 77.

⁵⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 46-47.

⁵⁶ Ahmad, *age*, s. 46.

⁵⁷ BOA Dahiliye Mektubi Kalemi (BOA. DH. MKT.), 2623/134, 6 Ekim 1908 (1326. N.10).

⁵⁸ *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem*, c. 3, s. 494.

1908 seçimlerine İTC'nin adayı olarak memleketi olan Adana'dan katılan Ali Münif Bey, birinci seçmenden 48, ikinci seçmenden de 45'inin oylarını alarak Meclis-i Mebusana seçilmiştir.⁵⁹ Ali Münif Bey'in Meclisteki ilk görevi, İTC'nin eski idareye hafiye ve jurnalcılık yapan memurları devlet kurumlarından temizlemek amacı ile başlattığı çalışmayı yürütmektir. Ali Münif Bey, Ayan Meclisinden Galip Bey ile birlikte hafiye teşkilatını mercek altına almışlardır. Meclis-i Mebusanın birinci devresinde Ali Münif Bey'in mebusluğu iki yıl sürmüştür. Bu iki yıllık mebusluğu süresince Meclisin girdiği yasama faaliyetlerine dâhiliye encümen reisi olarak katılmıştır. Bu süreçte Matbuat, Cemiyetler, İçtimaat-ı Umumiye (toplama) Kanunu gibi hak ve özgürlükler bağlamında büyük önem teşkil eden düzenlemeler, Ali Münif Bey'in katıldığı yasama faaliyetlerine örnek gösterilebilir.⁶⁰ Mebusluğu sırasında Ali Münif Bey 1909 Adana Ermeni olayları ile de yakından ilgilenmiş, gerek olayların aslının araştırılıp suçluların yargılanması ve cezalandırılması gerekse olaylarda zarar gören bölgeye yardım götürülmesi konularını sık sık Meclis-i Mebusanın gündemine taşımıştır.⁶¹

Ali Münif, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisinin güvenini kazanmış önemli isimlerden biriydi. Bu nedenle Ali Münif, İTC'nin son bulduğu güne kadar Cemiyet'in özel görevlendirmesiyle oldukça kritik görevlere atanmıştır. Bu görevlerden ilki Ankara valiliğidir. İTC merkezinin, özellikle taşrada meşrutiyet rejiminin kökleşmesi için Meclisteki mebuslardan yararlanma kararı üzerine Ali Münif Bey 4 Eylül 1910'da mebusluktan istifa ederek Ankara valiliğine atanmıştır.⁶² Bu görevinde bir buçuk yıl kaldıktan sonra, 12 Temmuz 1911'de Dâhiliye Nezaretinden aldığı gizli bir telgraf üzerine Manastır Valisi Reşid Paşa ile becayiş yaparak Cemiyet'in özel görevlendirmesiyle Manastır valiliğine tayin edilmiştir.⁶³

Ali Münif Bey'in Manastır valiliği sırasında İttihat ve Terakki iktidarda kalabilme konusunda muhalefet karşısında zor günler geçirmekteydi. Meşrutiyet'in ilanından sonra yönetimi doğrudan eline alamayan ve denetleme iktidarı kuran İTC, 1912 yılına gelindiğinde yıllardır gücünü arttırmakta olan muhalefet karşısında zor günler geçiriyordu. Meşrutiyetin yarattığı iyimser ortam, 31 Mart ayaklanması sonrası İttihat ve Terakki'nin giderek sertleşen uygulamaları sonucunda kaybolmuş; bunun yerini bir dizi karamsarlık almıştır. Toprak ve prestij kaybı, ardı arkası kesilmeyen siyasal krizler, Cemiyet-Fırka gerilimi, Trablusgarp Savaşı, Arnavutluk isyanları gibi daha bir çok iç ve dış sorun İTC'yi zor durumda bırakmıştır.⁶⁴ Kasım 1911'de İttihatçı muhalefetin Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında birleşmesi ise İTC'nin iktidardan düşürülmesi sürecini hızlandırmıştır. Durumu daha da ağırlaştıran ise ordunun ülkedeki siyasal kutuplaşmanın içine doğru çekilmesi ve bu durumun ordunun bütünlüğünü temelden sarsmasıydı. İttihat ve Terakki iktidarının en önemli dayanaklarından biri orduydü fakat İttihatçıların orduya dayanarak iktidarı ellerinde tutmaları, muhalefeti de ordu içerisinde örgütlenmeye yöneltmiştir. Artık iktidarın askeri darbeler dışında el değiştiremeyeceği gibi bir siyasal ortam da oluşturulmuştu. Büyük bir bölümü 1912 genel seçimlerinde parlamento dışı kalan İttihatçı karşıtı muhalefet, aradığı askeri desteği 1912'de İstanbul'da birtakım subayların kurduğu Halaskar Zabitan grubunda buldu. Halaskar Zabitanın

⁵⁹ Demir, *age*, s. 158.

⁶⁰ MMZC (Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi), c. 2, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İnkat: 36, 16.11.1324, s. 99; MMZC, (1325), c. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 68, s. 285; MMZC, (1325), c. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 99, s. 618; MMZC, (1325), c. 4, D: 1, İç. S. 1, İ: 96, s. 470.

⁶¹ MMZC, (1325), c. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 58, s. 69-70; MMZC (1325), c. 3, D: 1, İç. S. 1, İ: 71, 30 Nisan 1325, ss. 397-405; MMZC, (1325), c. 6, D: 1, İç. S. 1, İ: 127, 26 Temmuz 1325, s. 195.

⁶² BOA Dahiliye Mütenevvia (DH.MTV), 1/3, 15 Eylül 1910 (1328. N. 10.)

⁶³ BOA Dahiliye Mütenevvia (DH.MTV), 1/42, 12 Temmuz 1911 (1329. B. 15).

⁶⁴ Özer Özbozdağı ve Nizam Önen, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin En Uzun Yılı*, Detay Yay., Ankara 2017, s. 15.

amacı, iktidarı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elinden almak, yeni ve serbest seçimlerin yapılmasını ve ordunun siyasetten çekilmesini sağlamaktır.⁶⁵ Bu grubun uzantısı olan bazı subaylar da 21-22 Haziran 1912'de emirlerindeki erlerle birlikte Manastır'da ayaklanıp dağa çekildiler. Ayaklanan bu asi subaylar, yayımladıkları bildiride, Arnavutluk isyanının haklı buluyor ve hükümetin istifa etmesini, genel af ilan edilmesini, yeniden yapılacak serbest ve dürüst seçimlerle Meclis-i Mebusanın yeniden oluşturulmasını talep ediyorlardı.⁶⁶ Bu sırada Manastır valiliğinde bulunan Ali Münif Bey, ayaklanan bu subaylardan, "Manastır'da bir iki zabıt hükümetin icraatını tenkit mahiyetinde nümayişe benzer bir hareketle dağda toplandırlarsa da kan dökülecek bir hadise vuku bulmadı"⁶⁷ diye bahsetmektedir. Ali Münif Bey, ayaklanan subayları dağdan indirmek ve Manastır'da durumu kontrol altına almak için çaba sarf etmiştir. Fakat asi subayların bölgede güçlü bir desteğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Ali Münif Bey'in yaveri bile, dağa çekilen asi subayların taleplerinde başarılı olabilmeleri için çok çaba sarf etmiş ve aynı zamanda Manastır halkı da bu subaylara destek vermiştir.⁶⁸

İktidar-muhalefet mücadelesinde gelişmeler giderek gücünü arttıran muhalefetin lehine döndü ve sonunda İttihatçıların kısmen denetlediği Sait Paşa Hükümeti 16 Temmuz 1912'de istifa etmek zorunda kaldı ve bunun yerine 21 Temmuz'da Gazi Ahmet Muhtar Paşa yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Yeni hükümet partiler üstü gibi görünse de açıkça İttihat ve Terakki'ye tepki olarak ortaya çıkmıştı.⁶⁹ Böylece giderek gücünü arttıran İttihatçı karşıtı muhalefet sonunda İttihat ve Terakki'yi iktidardan düşürmüş oldu. Bu süreçte Ali Münif Bey'in siyasi kariyeri İTC'ye bağlı olduğundan Cemiyet'in iktidardan düşmesiyle birlikte onun da konumu sarsılmıştır. Gazi Ahmet Muhtar hükümeti, memurların partilere girmelerini ve ordunun siyasetle uğraşmasını yasaklayan bir dizi kararlar aldı.⁷⁰ Hükümet İttihat ve Terakki'nin valilerinden hiçbir siyasal partiye bağlı olmayacaklarına dair taahhüt senedi alınmasını da kararlaştırdı. Hükümetin bu kararına sadece bir vali uymuş ve diğerleri reddettikleri için azledilmişlerdir.⁷¹ Bu sırada Manastır Valisi Ali Münif Bey de Dahiliye Nezaretinden aldığı bir telgrafla İstanbul'a çağırılmış ve durum kendisine bildirilmiştir. Hükümetin kararını reddeden Ali Münif Bey, İTC'ye bağlılığından dolayı 8 Eylül 1912'de bulunduğu Manastır valiliğinden azledilmiştir. Yerine İTC'ye muhalif, Şura-yı Devlet azasından Behçet Bey tayin edilmiştir.⁷²

Bu azil ile birlikte Ali Münif Bey'in memuriyet hayatı, İttihat ve Terakki'nin Babı Ali Baskını ile iktidarı yeniden ele geçirmesine kadar son bulmuştur. Bu süreçte Ali Münif, İTC Merkez-i Umumi azalığına seçilmiş ve siyasi yaşamını bir süre bu görevinde sürdürmüştür. Bu görevindeyken iki önemli olaya katılmıştır. Bunlardan biri Balkan Savaşı mitingi diğeri de İttihatçı liderlerle Babıâli Baskınının planlanmasıdır.⁷³ Balkan Savaşı mitingi, Balkan devletleri hızla savaşa hazırlanırken Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümetinin buna karşılık gerekli enerjiyi göstermemesi ve önlem alma konusunda zayıf kalması üzerine, muhalefet durumundaki İttihat ve Terakki tarafından yönlendirilmiştir. 21 Eylül 1912 Cuma günü Sultanahmet'te düzenlenen mitingde, İTC Merkez-i Umumi azası Talât, Ali Münif, Hallçayan Efendi, Cemiyet'in İstanbul azalarından Kara Kemal, Doktor Nazım ve İttihatçı mebuslardan Ömer

⁶⁵ Ahmad, *age*, s. 326.

⁶⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. II, TTK Yay., Ankara 1991, s. 253-254.

⁶⁷ Toros, *age*, s. 60.

⁶⁸ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yay., İstanbul 2000, s. 369.

⁶⁹ Akşin, *age*, s. 302-304.

⁷⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 1, s. 362.

⁷¹ Akşin, *age*, s. 328.

⁷² BOA İrade Dahiliye (İ.DH.), 1495/1330 N-49, 8 Eylül 1912 (1330.N.26).

⁷³ Toros, *age*, s. 62.

Naci, Übeydullah, Emanoilidi, Pancedorof, Agop Boyacıyan ve Besarya Efendi birer konuşma yapmışlardır. Konuşmayı yapan diğer kişilerin yaptığı gibi Ali Münif Bey de binlerce kişinin toplandığı Balkan Savaşı mitinginde ‘Osmanlılık’ fikrini işlemiş ve İTC hesabına halkın duygularını savaş lehine tahrik edici bir konuşma yapmıştır. Ali Münif Bey ve diğer konuşmacıların mitingde yaptığı savaş edebiyatının amacı; uzun zamandır prestij kaybeden İTC’yi eski itibarına kavuşturmak, Cemiyet’in vatani hislerle ne kadar yakından ilgilendiğini göstermek ve Cemiyet lehine halkın duygularını tahrik etmek olmuştur. Miting hükümetin izni doğrultusunda yapıldığı halde hatiplerin savaş yanlısı konuşmaları hükümeti tedirgin etmiştir. Hükümet bu konuda basına sansür uygulamaya çalıştıysa da İttihatçı basının mitinge geniş yer vermesini önleyememiştir.⁷⁴

Ali Münif Bey’in Merkez-i Umumi’deki ikinci önemli faaliyeti, İttihatçı liderlerle Babıali Baskınının planlama aşamasında yer almasıdır. Uzun süredir iktidarı yeniden ele geçirmek için fırsat kollayan İttihatçılar, Balkan Savaşının ağır sorumluluğunu İttihatçı karşıtı Kamil Paşa hükümetine yükleyerek 23 Ocak 1913’te Babıali Baskını olarak adlandırılan bir hükümet darbesiyle iktidarı yeniden ele geçirdiler. Darbenin görünürdeki nedeni, Balkan Savaşı sonucunda Kamil Paşa hükümetinin Edirne’yi Bulgaristan’a vereceğidir.⁷⁵ Ancak iktidarı yeniden ele geçirmek için fırsat kollayan İTC, darbeyi Kamil Paşa hükümetine karşı haftalar öncesinden planlamış⁷⁶ ve Edirne meselesi de darbeyi tetiklemiştir. Babıali Baskınının planlanması aşamasında görev alan Ali Münif Bey bunun uzun süreden beri düşünüldüğünü ve günlerce İTC merkezinde tartışıldığını ifade etmektedir:

Fırka Kamil Paşa’yı katiyen tutmuyordu. Edirne’nin sukutu üzerine hükümetin durumu etrafında Padişah’la temasa geçmeyi düşündük. Fırkada bu mevzuda görüşmeler yaptık. Üç fikir belirdi: 1- Fırkadaki yaşlılar ve erkan bu teması doğru görmediler; 2- Padişah’la temasta onun ikna edileceğini ve yeni bir hükümet kurulmasının sağlanacağını ileri sürenler mevcuttu; 3- Fırkanın genç elemanları, ateşin grup, Padişah’la temastan fırka için müsbet bir netice alınamayacağı kanaatini izhar eylediler... fırka merkezinde gizli iki toplantı yaptık... Nihayet kabineyi devirme tertibi üzerine konuşuldu.⁷⁷

4.1. Beyrut Valiliği

İttihat ve Terakki’nin Babıali Baskını ile iktidarı yeniden ele geçirmesi üzerine, Ali Münif Bey dört ayı aşkın bir süredir uzaklaştırıldığı valilik görevine geri dönmüştür. Ali Münif Bey, Halep Valisi Vefik Bey’in ölümü üzerine 28 Ocak 1913 tarihinde Halep valiliğine tayin edilmiştir.⁷⁸ Beş ay kadar Halep valiliği yaptıktan sonra 22 Haziran 1913’te “Beyrut vilayetinin ehemmiyeti mevkisine binaen Valiliği’ne” Ali Münif Bey atanmıştır.⁷⁹ Birçok görevde olduğu gibi Ali Münif Bey’in Beyrut valiliği de İTC Merkez-i Umuminin isteği üzerine icra edilmişti. Ali Münif’in Talât Bey’den aldığı mektupta; Suriye’deki ayrılıkçı Arap milliyetçiliğinden bahsediliyor ve bu suretle Beyrut valiliğine tayin edildiği belirtiliyordu.⁸⁰

Beyrut, Batı nüfuzunun en yoğun şekilde görüldüğü Osmanlı Arap vilayetlerinden biriydi. Aynı zamanda Beyrut, siyasi örgütlenme açısından da dikkat çekici bir konumdaydı. Siyasi nitelik kazanan Arap milliyetçiliğinin giderek güçlendiği bir dönemde Beyrut valiliğine atanan Ali Münif Bey, yerel ıslahatlar yaparak Beyrut’un Osmanlı İmparatorluğuna bağlılığını güçlendirmeye çalışmıştır. Ali Münif Bey, Beyrut’a ulaşır ulaşmaz incelemelerde bulunmuş ve

⁷⁴ Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Örgün Yay., İstanbul 2004, ss. 147-149.

⁷⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara 2007, s. 224.

⁷⁶ Kuran, *age*, s. 389.

⁷⁷ Toros, *age*, ss. 63-64.

⁷⁸ BOA İrade Dahiliye (İ.DH.), 1497/1331 S-25, 28 Ocak 1913 (1331.S.19).

⁷⁹ BOA İrade Dahiliye (İ.DH.), 1499/1331 B-22, 22 Haziran 1913 (1331. B. 17).

⁸⁰ Toros, *age*, s. 66.

alınması gereken önlemleri hükümete bildirmiştir. Daha sonra Emir Şekib Arslan'ın da içerisinde bulunduğu Suriye'nin birçok şehrini temsil eden kişilerden bir kurul oluşturarak; Arap sorunu ve Suriyelilerin talepleri hakkında görüşmek üzere İstanbul'a göndermiştir.⁸¹

Ali Münif Bey, ilk etapta Beyrutluların ne gibi taleplerinin olduğunu tespit etmeye çalışmış ve bu tespitlerle bağlantılı olarak bazı yerel ıslahatlar yapmaya çalışmıştır. Ali Münif Bey'in verdiği bilgiye göre, Beyrutluların, ilköğretimde eğitim dilinin hem Türkçe hem de Arapça olması, mahkemelerde ifadelerin Arapça alınması ve mahkeme ilamlarının Arapça yazılması gibi talepleri vardı. Ali Münif Bey bu talepleri gayet basit bulmuş, bunların karşılanmasının Osmanlı Devletinin egemenlik haklarına zarar verecek bir nitelikte olmadığına karar vermiş ve söz konusu taleplerin uygulanmasını uygun bulmuştur.⁸²

Bu sırada Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta kurban gitmesi üzerine hükümet değişikliği olmuş ve yeni hükümeti Sait Halim Paşa kurmuştur. Yeni hükümetin dâhiliye nazırlığına ise Talât Paşa getirilmiştir. Ali Münif Bey'in Talât Bey ile sıkı ilişkileri vardı ve Talât dâhiliye nazırı olunca 13 Eylül 1913'te Ali Münif Bey'i de dâhiliye müsteşarlığına atamıştır.⁸³ Ali Münif Bey, Beyrut valiliğinde kısa bir süre kalmasına rağmen sürdürdüğü çalışmalarla Beyrut'ta iyi bir izlenim bırakmıştır. Ali Münif Bey'in Beyrut valiliğinden dâhiliye müsteşarlığına tayin haberi duyulunca Dâhiliye Nezaretine bu tayinin durdurulması için Beyrut'tan birçok telgraf çekilmiş ama Dâhiliye Nezareti bu müracaatlara rağmen kararında ısrar etmiştir.⁸⁴ Beyrut Şehremini, anılarında Ali Münif Bey ile ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

Aslına bakılırsa adı geçen vali, akıl ve ahlak bakımından en iyi valilerden biriydi. Aramızdaki bağ çok iyiydi. Yerel ıslahatların uygulanmasına çok önem veriyordu. Ancak...dahiliye nazırlığından gelen bir emirle içişleri müfettişliğine naklolundu. Adı geçen nazırlığa ve sadarete valinin görevinde kalmasının gerekliliği adına yapılan birçok müracaata rağmen, nazırlık görüşünde ısrar etti. Bunun üzerine ...bize veda edip her türlü saygı ihtiramla buradan ayrıldı.⁸⁵

Ali Münif Bey müsteşarlığı sırasında Talât Bey ile tam bir uyum içerisinde çalışmış ve Talât Bey'in en yakını olarak bu görevde kalmıştır.⁸⁶ Ali Münif Bey'in dâhiliye müsteşarlığından sonraki görevi ise Cebel-i Lübnan mutasarrıflığıdır.

4.2. Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı

Osmanlı yönetimindeki Cebel-i Lübnan oldukça çalkantılı bir bölgeydi. Hristiyan Katolik Maruniler ve Müslüman kesim içerisinde yer alan Dürziler bölgede ön plana çıkan iki güçlü dini gruptu ve bunlar arasında sık sık çatışmalar patlak verebilmekteydi. Bu iki grup arasında özellikle 1840-1860 yılları arasında bir çok çatışma meydana gelmişti.⁸⁷ Lübnan'ın iç yapısındaki bu hassas dengeler İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin müdahaleleriyle de sık sık bozulmaktaydı. Lübnan'da yeni bir siyasi yapı oluşturulması amacı ile Fuat Paşa başkanlığında İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya ve Rusya temsilcilerinden oluşan bir komisyon oluşturuldu. Komisyonun aylarca süren çalışmalarından sonra 9 Haziran 1861'de

⁸¹ Emir Şekib Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, Çev: Halit Özkan, Klasik Yay., İstanbul 2005, s. 66.

⁸² Toros, *age*, s. 66.

⁸³ BOA Dahiliye Mütenevvia (DH.MTV.), 60/73, 15 Eylül 1913 (1331.L.13).

⁸⁴ BOA Dahiliye Mütenevvia (DH.MTV.), 1/94, 26 Haziran 1913 (1331.B.21).

⁸⁵ Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları 1908-1918*, Haz.: Hassân Ali Hallâk, Çev: Halit Özkan, Klasik Yay., İstanbul 2005, s. 136.

⁸⁶ Toros, *age*, s. 80.

⁸⁷ M. Tayyip Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", *Belleten*, C. X, S. 40, 1946, ss. 641-703.

İtalya'nın da katılması ile yedi devlet tarafından İstanbul'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Cebel-i Lübnan'a idari, adli ve mali özerklik verilmekteydi.⁸⁸ Antlaşmaya göre Lübnan, antlaşmaya taraf devletlerin de onayı alınmak şartı ile Osmanlı yönetimince atanan ve mutasarrıf adı verilen Lübnan dışından Osmanlı vatandaşı bir Hristiyan-Katolik tarafından yönetilecekti. Dini grupların orantılı temsil ilkesi esas alınarak bir de meclis oluşturulacak ve bu meclis mutasarrıfa yardımcı olacaktı. Asayiş ve emniyeti sağlamak üzere mutasarrıfın emrinde bir de jandarma birliği oluşturulacak, adli ve vergi sistem bu yönetimin denetiminde olacaktı.⁸⁹ 1864'te düzenlenen bir başka protokolle de bazı değişiklikler yapılarak Cebel-i Lübnan'ın bu özerk statüsü yenilenmiştir. Böylece Cebel-i Lübnan 1861'den 1915'e kadar imtiyazlı ve bağımsız bir vilayet olmuş ve Hristiyan mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir.⁹⁰

Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına girmesiyle birlikte Arap vilayetleriyle hükümet arasındaki ilişkiler de gerginleşmeye başlamıştır. Bir taraftan savaş genişleyerek tüm şiddetiyle devam ederken diğer taraftan Suriye'de bağımsızlık hedefleyen Arap milliyetçisi hareketler durumu daha da karmaşık hale getirmekteydi. Belirtildiği üzere 1861'den beri idari, askeri ve mali açıdan imtiyazlı konumda olan Cebel-i Lübnan'da yabancı güçlerin nüfuz sahibi olmaları da hükümeti kaygılandırmaktaydı. Bu esnada bölgede bulunan üst düzey Osmanlı yetkilileri, Lübnan'ın idari şeklinin ve askeri, adli ve mali durumunun tedricen değiştirilmesi zamanının geldiğini bildirmekteydiler.⁹¹ Beyrut Valisi Bekir Sami Bey, Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gönderdiği telgrafta, Cebel-i Lübnan'daki yönetim şeklinin değiştirilmesi ve daha önce garantör devletlerce imzalanan ve Lübnan'a imtiyazlar tanıyan protokollerin feshedilmesini önermekteydi.⁹² Bekir Sami, mutasarrıfın atanma şeklinin değiştirilmesini ancak diğer imtiyazların ise Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olacak şekilde sürdürülmesi tavsiyesinde bulunmaktaydı. Yine bölgede bulunan Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gönderdiği telgrafta, Cebel-i Lübnan mutasarrıfının azledilme zamanının geldiğini, uygun görüldüğü takdirde mevcut Mutasarrıf Ohanes Kuyumciyan Paşa'yı istifa ettirmeyi ve yerine Osmanlı Devleti'ne sadık birinin atanmasını önermekteydi.⁹³ Cemal Paşa bir başka telgrafında, Cebel-i Lübnan'da devlet otoritesinin güçlendirilmesi amacıyla mutasarrıfın seçilme şeklinin değiştirilmesini ancak diğer askeri ve mali imtiyazların bir süre daha devam etmesini bildirmekteydi.⁹⁴

Sonunda hükümet Cebel-i Lübnan'ın idari şekline yönelik bazı adımlar attı. Öncelikle mevcut Mutasarrıf Ohanes Paşa görevden alındı⁹⁵ ve bir süre sonra 8 Ağustos 1915'te Ali Münif Bey Cebel-i Lübnan'a mutasarrıf olarak atandı.⁹⁶ Ali Münif Bey daha önce Halep ve Beyrut valiliklerinde bulunduğundan bölgenin hassasiyetlerine vakıf bir kişiydi ve hükümetin onu tercih etmesinin nedenlerinden birisinin bu olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan hükümet merkezden Müslüman bir mutasarrıf atayarak Cebel-i Lübnan'ın yönetim şeklini tedricen dönüştürmeyi ve bölgedeki Marunî ve Dürzi gibi dini gruplar üzerinde etkili olan büyük devletleri, özellikle Fransa ve İngiltere'yi saf dışı bırakmayı ve bölgenin Osmanlı Devleti'ne

⁸⁸ Cenk Reyhan "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi" *Memleket Siyaset Yönetim*, S. 1, 2006, ss. 171-181.

⁸⁹ İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, TTK Yay., Ankara 1989, s. 18.

⁹⁰ BOA Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.), 11/ 77, 24 Ekim 1915 (1333.Z.15).

⁹¹ BOA Dahiliye Emniyet-i Umumiye 2. Şube (DH.EUM.2.Şb.) 5/19, 3 Mart 1915, (1333.R.16).

⁹² M. Talha Çiçek, *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate During World War I, 1914-1917*, Routledge, London 2014, s. 94-95.

⁹³ BOA Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.) 462/17, 21 Şubat 1915 (1333.R.6).

⁹⁴ BOA Dahiliye Emniyet-i Umumiye 2. Şube (DH.EUM.2.Şb.) 5/19, 3 Mart 1915, (1333.R.16).

⁹⁵ Çiçek, *age*, s. 96.

⁹⁶ BOA İrade Dahiliye (İ.DH.) 1515/65, 8 Ağustos 1915 (1333.N.27).

sadakatini güçlendirmeyi hedeflemekteydi.⁹⁷ Bölgede Ali Münif Bey'in yürüttüğü çalışmalar da bu yöneydi.

Ali Münif Bey Cebel-i Lübnan'daki yeni görevine başladığında halkın Lübnan imtiyazı ile ilgili protokollerin feshedilmesi sonucunda meydana gelen değişikliklerden dolayı endişeli olduğunu, yeni idari sisteme şüpheyle yaklaştığını görmüştür. Bunun üzerine Ali Münif, Lübnanlıların endişelerini gidermek, onların güvenliğini kazanmak için durumu açıkça ifade eden bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, kendisinden önceki Hristiyan mutasarrıfların hem seçilmesi ve atanması hem de mutasarrıflığın yönetim şekliyle ilgili protokollerin fiilen feshedildiğini ve bunun yerine kendisinin merkezi hükümet tarafından doğrudan atandığını ve yeni durumun Lübnan'ın aleyhine olmadığını belirtmiştir. Ali Münif Bey konuşmasının devamında, Cebel-i Lübnan'ın yönetim şekliyle ilgili protokollerin feshedilmesinden dolayı, her Osmanlı vatandaşı gibi Lübnanlıların da artık Kanûn-ı Esâsî'nin hükümlerine tabi olduğunu ve bunu engelleyici nedenlerin ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir. Daha önce yabancı devletlere verilmiş olan tüm imtiyazların kaldırıldığını, her türlü yabancı devlet müdahalesinin yasaklandığının altını çizen Ali Münif Bey, bundan sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nin Cebel-i Lübnan'da tam yetkili olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Ali Münif Bey, Lübnan'a daha önce verilmiş olan malî ve askerî imtiyazların devam edeceğini ve Cebel-i Lübnan'da yapılan ıslahatların hiçbir yabancı devletin etkisinde kalmadan Osmanlı Devleti tarafından yapılacağını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında Cebel-i Lübnan'da yapılan ıslahatların sadece yönetimle ilgili olmayacağını belirten Ali Münif Bey, daha önce yabancı devletlerin onayı da alınarak atanan mutasarrıfların ihmal ettiği eğitimin artık doğrudan doğruya merkezi hükümetçe düzenleneceğini ve yürütüleceğini, sanayinin ve tarımın gelişmesi için çalışmalarda bulunacağını da ayrıca ifade etmiştir.⁹⁸

Görevine başladıktan hemen sonra Ali Münif Bey, Cebel-i Lübnan'ı Osmanlı Devleti'nin genel vilayet düzenine entegre etmek için bir dizi yerel reforma girişmiştir. Reform çalışmalarına öncelikle adli sistemden başlamış ve adli işlerin düzenli olarak yapılabilmesi için mevcut mahkemeleri yeniden düzenlemiştir. Jandarma teşkilatını elden geçirmiş ve yeniden düzenlemiştir. Aynı zamanda Ali Münif, Cebel-i Lübnan'ın idari yapısında da bazı reformlar gerçekleştirmiş, bayındırlık işlerinin ve tarımın geliştirilmesiyle ilgili de bazı adımlar atmıştır. Ali Münif Bey'in ele aldığı diğer bir konu ise eğitim sistemidir. Osmanlı Devleti adına başlangıç olarak birkaç okulu eğitime açmış ve diğer okulları yeniden düzenlemiştir. Büyük yerleşim yerlerinde lise düzeyinde erkek ve kız okulları açmayı planlamıştır. Büyüklüklerine göre bu okullarda, Türkçe ve Arapçanın yanı sıra yabancı bir dilde eğitim verebilecek iki veya dört öğretmen görev yapacaktı. Ayrıca Ali Münif Bey, eğitim sisteminin sorunlarının ele alınması ve bu sorunlara çözüm bulunabilmesi için de bir denetim sistemi de oluşturmuştur.⁹⁹

Ali Münif Bey'in atanmasına kadar Cebel-i Lübnan'ın Osmanlı parlamentosunda temsilcisi bulunmamaktaydı. Ali Münif Bey, bölgenin parlamentoda temsil edilmesini Osmanlı Devleti'nin Cebel-i Lübnan'daki egemenliğinin bir göstergesi olarak değerlendirmekteydi. Bu nedenle hükümete, Cebel-i Lübnan'ın bir Marunî, bir Dürzi ve bir de Grek-Ortodoks olmak üzere üç temsilciyle parlamentoda temsil edilmesi için düzenleme yapılması önerisinde bulunmuştur.¹⁰⁰ Ali Münif Bey eski kurumların bazılarını ıslah yoluyla iyileştirmeye çalışmış, bazılarını ise lağvetmiş ve ihtiyaca binaen yeni kurumlar oluşturmuştur. Ali Münif Bey Cebel-i

⁹⁷ Çiçek, *age*, s. 96.

⁹⁸ BOA Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.) 11/77, 24 Ekim 1915 (1333.Z.15).

⁹⁹ BOA Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.) 11/77, 24 Ekim 1915 (1333.Z.15); Çiçek, *age*, s. 96-98.

¹⁰⁰ Çiçek, *age*, s. 98.

Lübnan'daki reform çalışmalarının amacını çektiği telgrafta şöyle açıklamıştır: "...maksadım inşâallah sene nihâyetine kadar eski muhtâriyet-i idâreden eser bırakmayarak bu sancağı gayr-iş mülhak sancâklar şeklinde müstakilen veya Beyrut'a merbûtan idâre olunacak bir hale ve şekle ifrâğ ile nezâret-i celîlelerine takdîm eylemektir."¹⁰¹ Ali Münif Bey, Nafia Nazırlığına atanması üzerine şubat 1917'de Cebel-i Lübnan'dan ayrıldığında uyguladığı reformlarla Cebel-i Lübnan'ı Osmanlıya daha bağlı hale getirmiş olduğu söylenebilir.

Ali Münif Bey Cebel-i Lübnan'da görevini sürdürürken İstanbul'da da hükümet değişikliği olmuştur. 3 Şubat 1917'de Sait Halim Paşa istifa etmiş ve Sultan Mehmet Reşat, Talat Paşa'yı yeni hükümeti kurmak üzere atamıştır. Talat Paşa ise önde gelen İttihatçılardan oluşan bir hükümet kurmuş ve nafia nazırlığına da Ali Münif Beyi atamıştır. Ali Münif Bey, Talât Paşa hükümetine nafia nazırı olarak, haberi olmaksızın ve rızası alınmaksızın dâhil edilmişti.¹⁰² Ali Münif Bey bu durumu: "Talât Paşa ile dostluğumuz o kadar ileri idi ki, mütalâamı almadan kabinesine ithal etmişti."¹⁰³ şeklinde Talât Paşa ile olan dostluklarının derecesiyle açıklamaktadır. Bir buçuk yılı aşkın süren Cebel-i Lübnan mutasarrıflığından sonra Ali Münif Bey, İstanbul'a gelerek selefi Abbas Halim Paşa ile nezaket görüşmesi yapmış ve Talât Paşa kabinesindeki görevine şubat 1917'de başlamıştır. Daha sonra nafia nazırlığının yanında Maarif Nazırı Şükrü Bey'e iki kez vekâlet etmiştir.¹⁰⁴ İttihatçıların son hükümeti olan Talat Paşa hükümetinin 8 Ekim 1918'de istifa etmesiyle birlikte Ali Münif Bey'in nafia nazırlığı da sona ermiştir. Bundan sonraki süreçte Ali Münif Bey'in siyasi yaşamı oldukça zorlu geçmiştir. Mütareke döneminde savaş suçlusu olarak Divan-ı Harbi Örfide yargılanmış ve sonrasında ise İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir.

5. Mütareke Döneminde Ali Münif Bey

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı yenilgisi, yaklaşık olarak on yıla yakın iktidarda olan İTC'nin sonunu da hazırlamıştır. 8 Ekim 1918'de Talat Paşa muhtemel bir mütareke anlaşmasını müzakere edebilecek partiler üstü bir hükümetin kurulmasına olanak sağlamak üzere sadareten çekildi ve Ahmet İzzet Paşa yeni hükümeti kurdu. Talat Paşa'nın hükümetten çekilmesiyle 1913 yılından beri doğrudan iktidarı ele alan İTC hükümetlerinin de sonunu getirmiştir. İttihatçıların iktidardan çekilmesiyle birlikte özellikle yeniden güç kazanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Damat Ferit Paşa hükümetleri, I. Dünya Savaşı boyunca ülkeyi yöneten ve yenilginin baş sorumlusu sayılan İttihat ve Terakki hükümetlerine ve İttihatçılara yönelik siyasal bir hesaplaşma başlattı. İTC üyelerinin İtilaf devletleri tarafından savaş suçlusu olarak damgalanmasıyla da bu hesaplaşma, Damat Ferit Paşa hükümetleri ve Hürriyet ve İtilafçıların lehine giderek güçlendi.¹⁰⁵

Savaş yıllarındaki uygulamalarından dolayı İttihatçıların yargılanması meselesi, Talât Paşa Hükümetinin istifa etmesinden hemen sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminde gündeme geldi. Bir taraftan İtilaf devletleriyle ateşkes görüşmeleri yapılırken, diğer taraftan da İTC'ye karşı ilk muhalefet, basında ve parlamentoda başladı. Meclis-i Mebusanda bazı mebuslar tarafından, "sebepsiz yere savaşa girildiği" sık sık dile getirilmeye başlandı. Meclis-i Mebusanın 19 Ekim 1918 tarihli oturumunda Ertuğrul Mebusu Şemsettin Bey konuşmasında: "...dört seneden beridir ki Memlekette binlerce masumlar, zulümler, kahrılar altında ezildi. Bütün bunlar yine bu Memleketin bazı efradın tarafından yapıldı. Onlar fiillerinin cezalarını,

¹⁰¹ BOA Dahiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK.) 11/77, 24 Ekim 1915 (1333.Z.15).

¹⁰² BOA Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT.), 9/1, 4 Şubat 1917 (1335.R.11) 1.

¹⁰³ Toros, *age*, s. 80.

¹⁰⁴ BOA Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT.), 9/18, 8 Aralık 1917 (1336.S.23)

¹⁰⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 3, s. 653.

kanunun gösterdiği tarzda görmelidirler ki dahilin sulh ve sükunu kabil olsun.”¹⁰⁶ diyordu. 1 Kasım 1918’de Talât, Enver ve Cemal Paşalar olmak üzere önde gelen İttihatçıların yurt dışına firarları ise İttihatçıların yargılanması ve cezalandırılması tartışmalarını iyice alevlendirdi.¹⁰⁷ Bu sırada Divaniye Mebusu Fuat Bey ve arkadaşları “Sait Halim ve Talât Paşa kabinelerinin Divanı Aliye” sevk edimleri ile ilgili bir önergeyi Meclis’e sundular.¹⁰⁸ Bahse konu önerge 4 Kasım 1918 tarihinde Meclis Genel Kurulunun gündemine geldi. On maddeden oluşan önergede, Sait Halim ve Talât Paşa kabinelerinde sadrazamlık, nazırlık yapmış kişilerin gerektiğinde Divan-ı Ali’de yargılanmak üzere, sorguya çekilmeleri istenmekteydi. Söz konusu önerge, yapılan görüşmeler sonunda, hükümetin de destek vermesiyle Meclis-i Mebusanca kabul edildi. Buna göre söz konusu kabine üyelerinin ilk soruşturmaları Meclis-i Mebusan Beşinci Şube (komisyon) tarafından gerçekleştirilecek ve bu Şubenin raporu Meclis Genel Kurulunda görüşülüp kabul edilirse sanıklar yargılanmak üzere Divan-ı Ali’ye sevk edileceklerdi.¹⁰⁹

Araştırma ve soruşturma komisyonu gibi çalışacak Beşinci Şube, ilk toplantısını 6 Kasım 1918’de yaptı ve 19 Aralık’a kadar on altı toplantı gerçekleştirerek soruşturmayı tamamladı. Bu süre zarfında Beşinci Şube, Sait Halim ve Talât Paşa kabinelerinde sadrazamlık, nazırlık yapmış kişileri birer birer davet ederek soruşturmayı gerçekleştirdi. Sorgulanan kişilerden kimisi sözlü, kimisi de yazılı olarak görüş bildirdi.¹¹⁰ Sorgu esnasında verilen cevaplar gerçekten de dönemin tarihine ışık tutar niteliktedir.

Ali Münif Bey, savaş kabinesi olan Talât Paşa kabinesinde nafia nazırlığı yapmış olduğundan Beşinci Şube tarafından 26 Kasım 1918 (Rumi 26 Teşrinisani 1334) tarihinde sorguya çağırılmıştır. Beşinci Şube üyeleri, Divaniye Mebusu Fuat Bey’in önergesinde geçen on soruyu Ali Münif Bey’e de yöneltmiş ve o da kendisiyle doğrudan ilgili olan soruları yanıtlamaya çalışmıştır. Ali Münif Bey’in sorgusu şöyle sürdürülmüştür: Komisyonun “Kabinelerin sebepsiz ve vakitsiz harbe girmeleri” ile ilgili sorusu üzerine Ali Münif Bey, kendisinin nafia nazırı olduğu dönemde savaşın üç yıldır devam etmekte olduğunu; savaşa Talât Paşa kabinesinin değil ondan önceki Said Halim Paşa kabinesinin karar verdiğini, dolayısıyla bu sorunun kendisiyle ilgili olmadığını ifade etmiştir. Tehcir Kanunu’nun çıkarılması ve uygulanması ile ilgili soru üzerine Ali Münif Bey, söz konusu kanunun kendisinin kabinde bulunduğu esnada yapılmadığını, bunun Said Halim Paşa kabinesi döneminde yapıldığını ve o dönemde dâhiliye müsteşarlığı görevinde olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹

Beşinci Şube azalarından Tekfurdağı Mebusu Harun Hilmi Efendi’nin, Ali Münif Bey’e, kabinde bulunmasından dolayı, cephelerdeki durumla ilgili Harbiye Nezaretinden bilgi alıp almadığını sorması üzerine Ali Münif Bey, Filistin cephesinin düşmesinden bir hafta önce Enver Paşa’dan bilgi istendiğini ve Paşa’nın, Filistin cephesinde Osmanlı birliklerinin çok

¹⁰⁶ MMZC, (1334), c. 1, D: 3, İç. S. 5, İ: 4, s. 32.

¹⁰⁷ Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık; İttihat ve Terakki Fırkası’nın Dağılması*, Temel Yay., İstanbul 2006, s. 225.

¹⁰⁸ MMZC, (1334), c. 1, D: 3, İç. S. 5, İ: 10, s. 91.

¹⁰⁹ MMZC, (1334), c. 1, D: 3, İç. S. 5, İ: 11, ss. 103-106.

¹¹⁰ Başta Sait Halim Paşa olmak üzere Çürüksulu Mahmud Paşa, İbrahim Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ahmet Nesimi Bey, Abbas Halim Paşa, Halil Bey, Cavit Bey, Ali Münif Bey, Mustafa Şeref Bey, İsmail Canbolat Bey, Hüseyin Haşim Bey, Kemal Bey, Hayri Efendi ve Musa Kazım Efendi sorgulanmışlardır. *Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında Beşinci Şubece İcra Kılınan Tahkikat* (1334), c. 1, D: 3, İç. S. 5, s. 76.

¹¹¹ *Beşinci Şube Tahkikatı*, ss. 216-221.

güçlü ve yeterli olduğunu söylediğini ancak bir hafta sonra Filistin cephesinin düşmesi üzerine Enver Paşa'ya çok sert tepki gösterdiğini ve istifa etmeye karar verdiğini, ancak Sadrazam Talât Paşa'nın yurtdışında olması nedeniyle Sadrazam'ı beklediğini ifade etmiştir. Esnaf cemiyetlerinin kurulması ve karaborsacılık ile ilgili olan soruya Ali Münif Bey, İstanbul'un iâşesinin Talât Paşa kabinesi zamanında, Talât Paşa'nın başkanlığı altında bir komisyon tarafından idare edildiği, daha sonra iâşe idaresi ve temininin Meclis-i Mebusanda çıkarılan bir kararnameyle Harbiye Nezaretine devredildiği ve Talât Paşa kabinesinin karaborsacılığa meydan vermemek için birçok önlemler aldığı yanıtını vermiştir.¹¹²

Basına uygulanan siyasi ve askerî sansürle ilgili olan soruya Ali Münif Bey, sansürün Talât Paşa kabinesinden çok önce başlatıldığını, savaş durumlarında sansürün normal bir uygulama olduğu, Talât Paşa kabinesinin son zamanlarında siyasi sansürün kaldırıldığı ve sadece askerî sansürün devam ettiği yanıtını vermiştir. Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili olan soruya ise Ali Münif Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Müslüman ülkelerde propaganda yapmak üzere kurulduğu ve Harbiye Nezaretine bağlı bir cemiyet olduğu yanıtını vermiştir. Ama Teşkilat-ı Mahsusa'nın gayrimeşru işler yapıp yapmadığından haberinin olmadığını ifade etmiştir.¹¹³

5.1. Divan-ı Harb-i Örfi'de Yargılanması

Beşinci Şube savaş kabineleri üyelerinin sorgulamalarını 19 Aralık 1918 günü tamamlamıştır. Fakat Meclisin 21 Aralık 1918'de feshedilmesi üzerine, Beşinci Şubenin soruşturmasından bir sonuç alınamamıştır. Diğer taraftan İttihatçıların tutuklanarak Divan-ı Harpte yargılanması yönündeki çabalar da devam etmekteydi. Bu çabaların sonucunda Damat Ferit Paşa kabinesi önde gelen İTC mensuplarını yargılamak üzere 8 Mart 1919'da geniş yetkilerle donatılmış bir Divan-ı Harp kurdu. Divan-ı Harbin kurulmasının tamamlanmasıyla birlikte hükümet, 10 Mart 1919'da Ali Münif Bey'in de içerisinde bulunduğu eski İttihatçı savaş kabineleri üyelerinden, bazı yüksek rütbeli askerlerden, İttihatçı mebuslardan, İTC azalarından 66 kişi hakkında tutuklama kararı çıkardı.¹¹⁴ Hükümet, tutuklamalarla ilgili yaptığı açıklamada, tutuklananların savaş kabinelerinde görev yapmış oldukları, savaş sırasında "tehcir ve taktik işlerine" bulaşarak suç işledikleri iddialarına yer vermiştir.¹¹⁵ Hükümet aldığı bu karar gereğince Ali Münif Bey'in de içerisinde bulunduğu bir çok İttihatçıyı tutukladı. 10 Mart günü tutuklanan Ali Münif Bey Harbiye Nezaretine ait dönemin ünlü hapisanesi Bekirağa Bölüğü'ne hapsedildi.¹¹⁶

Divan-ı Harb-i Örfi'de İttihatçılar, üç gruba ayrılarak yargılandılar: Eski sadrazamlar ve nâzırlar, mebuslar ve kâtibi mesuller.¹¹⁷ Mahkeme, 28 Nisan 1919'dan itibaren Ali Münif Bey ile birlikte eski birçok nazır ve önde gelen İttihatçının yargılamasına başladı.¹¹⁸ Divan-ı Harbi Örfi savcısının Ali Münif Bey hakkında hazırladığı iddianame şöyledir:

...mâznûn-ı aleyh (sanık) Ali Münif Bey'in berâ-yı seyâhat [seyahat için] Adana'dan geçerken vilâyet-i mezkûrece [zikredilmiş olan vilâyetçe] tehcidten istisna edilen Ermenilerin de tehcir edilmeleri hakkında bilâ-vazife [vazifesi olmaksızın] ve sırf cem'iyetçilik gayretiyle Dâhiliye Nezâret'inden keşide [çekilip]

¹¹² *Beşinci Şube Tahkikatı*, ss. 216-221.

¹¹³ *Beşinci Şube Tahkikatı*, ss. 216-212.

¹¹⁴ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yay., Ankara 1987, s. 199.

¹¹⁵ Kocaoğlu, *age*, s. 220.

¹¹⁶ Toros, *age*, s. 96.

¹¹⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 3, s. 672.

¹¹⁸ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yay., 1976, s. 94.

edilüp evrak-ı zâtiyesi [kişisel evraklar] meyanında [arasında] bulunan telgrafta nazar-ı dikkate alınmak üzere ayn-ı mevâdd-ı kanuniye [kanun maddeleri] ile lüzûm-u muhakemesine.¹¹⁹

Söz konusu iddianamede Ali Münif Bey'in aleyhinde suç delili olarak gösterilen kişisel evraklar, Adana'daki Ermenilerin de tehcir kapsamına alınmasıyla ilgilidir. Ali Münif Bey 1915 yılında Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı görevine giderken memleketi Adana'ya uğramış ve burada İsmail Safa, Muhtar Fikri ve Kibarzâde adlı kişilerle görüşmüş, bu kişiler Ali Münif Bey'e Çukurova'da yeni bir Ermeni meselesinin doğmak üzere olduğunu, Ermenilerin haddi aşan hareketlerde bulunduğunu ifade etmişler ve tehcire tabi tutulması gereken Ermenilerin bir listesini de sunmuşlardır. Bunun üzerine Ali Münif Bey geçmişte yaşanan olayları da göz önünde bulundurarak, Çukurova'da her an bir Ermeni isyanının başlayabileceğini, Adana'nın da bir an önce tehcir kapsamına alınmasını talep eden bir telgrafi, tehcire tabi tutulması gereken Ermenilerin listesiyle birlikte Dahiliye Nazırı Talât Bey'e göndermiştir. Dolayısıyla Ali Münif Bey tutuklandığı esnada evinde yapılan aramada bu telgrafın müsveddeleri de ele geçmiş ve mahkemede aleyhine delil olarak kullanılmıştır.¹²⁰

Mustafa Nazım Paşa'nın başkanlığını yaptığı Divan-ı Harb-i Örfi'nin tarafsız davranmadığı, İttihatçıların muhalifleri tarafından yargılandığı, suçun işlenip işlenmediğine bakılmaksızın peşin hükümlerle hareket edildiği mahkeme tutanaklarından anlaşılmaktadır.¹²¹ Mahkeme Başkanı Nazım Paşa'nın Ali Münif Bey'e yönelttiği sorulardan da bu durum anlaşılmaktadır. Mahkemenin Ali Münif Bey'e yönelttiği sorular ve Ali Münif Bey'in bu sorulara verdiği yanıtlar şöyledir: I. Dünya Savaşının ilanında ilişkisinin olup olmadığı, o zaman nerde olduğu, neden bir savaş kabinesinde görev aldığı sorulması üzerine Ali Münif Bey, savaş ilan edildiğinde dâhiliye müsteşarı olduğunu, siyasi bir makamda değil idari bir makamda yer aldığını ve savaşın ilanında böyle bir görevde bulunmanın siyasi sorumluluğunun olamayacağını, nafia nazırı olduğunda ise Osmanlı Devleti'nin üç yıldır savaşın içinde yer aldığını ve savaşa çoktan karar verildiğini, Talât Paşa hükümetinin savaşa karar veren hükümet değil, verilen eski kararı devam ettiren bir hükümet olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme, Ali Münif Bey'in Adana'dan Talât Paşa'ya gönderdiği telgraf suretine dayanarak Ermeni tehcirine neden bulaştığını, siyasi ve idari sıfatı olmadığı halde neden bu telgrafi çektiğini sorması üzerine Ali Münif Bey, 1909'da yaşanan Adana olaylarında binlerce insanın öldüğünü, Ermeni komitecilerin faaliyetlerinin 1909 olaylarında olduğu gibi bir isyanın çıkması yönünde olduğunu ve bunun önlenmesi için dâhiliye nazırına telgraf çektiğini ifade etmiştir.¹²²

5.2. Malta Adasına Sürgün Edilmesi

Divan-ı Harb-i Örfi, eylül 1919'a kadar İttihatçıları yargılamaya devam etmiştir.¹²³ Fakat duruşmalar devam ederken 28 Mayıs 1919'da Ali Münif Bey'in de aralarında bulunduğu birçok İttihatçı İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir.¹²⁴ Bunun üzerine Ali Münif Bey giyaben yargılanmıştır. İngilizler Malta'ya sürgüne gönderdiği İttihatçılardan 12 kişiyi "birinci sınıf suçlu" olarak nitelendirmişti.¹²⁵ Bu kişilerin çoğunluğu sadrazamlık, nazırlık yapmış,

¹¹⁹ "Tehcir ve Taktik", *Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları*, Der: Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2008, s. 483.

¹²⁰ Toros, *age*, s. 79.

¹²¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 3, s. 673-674.

¹²² Toros, *age*, s. 99.

¹²³ Kocaoğlu, *age*, s. 232.

¹²⁴ Şimşir, *age*, s. 114.

¹²⁵ Bu kişilerin isimleri şöyledir: Prens Abbas Halim Paşa, Prens Sait Halim Paşa, Mithat Şükrü Bey (Bleda), Hacı Adil Bey, Mahmut Kamil Paşa, Ziya Gökalp, Halil Bey (Menteşe), Kemal Bey (Kara

savaş kabinelerinde yer almış eski İTC iktidar mensuplarıydı. Ali Münif Bey de bu 12 kişi içerisinde yer almaktaydı. İngilizlerin hazırladığı sürgün listesinde Ali Münif Bey'in isminin karşısına, "eski nafia nazırı. Sürülme nedeni: Spekülasyon, Ermenilere zorbalık" notu düşülmüştür. Bu 12 kişilik sürgün kafilesi önce dört ay kadar Limni Adasında kalmış ve ardından 22 Eylül 1919'da Malta Adasına götürülmüşlerdir.¹²⁶ Burada etrafı çok sıkı tel örgülerle çevrili olan Polverista hapishanesinde tam bir esaret hayatı yaşamışlardır.¹²⁷ Ali Münif Bey Malta'daki günlük yaşamlarını şu cümlelerle ifade etmektedir:

Malta'da İngilizler bize bir nefret tayiniyle cüz'i bir para verirlerdi. Herkesin memleketinden gelen bir miktar parası vardı. Bu para kamp kumandanlığında dururdu... Kendi yemeklerimizi kendimiz yapardık. Bazen üç beş arkadaş müştereken bir tencere kaynatırdık. Koğuşta üçer kişi yatardık. Ben uzun müddet Fethi (rahmetli Fethi Okyar) ve Cevdet'le (valilerden Cevdet Belbez) bir odada kaldım... Günlerimiz kitap okumakla, ecnebi ve bilhassa İtalyan gazetelerinden, milli mücadeleye ait haberleri takip etmekle geçirdi.¹²⁸

İngilizler ellerinde suç delili olmaksızın çoğunluğu İttihatçı olan devlet ve siyaset adamlarını, asker ve aydınları Malta'da esaret altında tutmaktaydı. Sürgün edilenlerin profiline bakıldığında, İngilizlerin daha çok Mondros Mütarekesi ile başlayan işgallere karşı direnişi organize edebilecek olanları devreden çıkarmak istediği anlaşılmaktadır. İTC resmen feshedilmiş olmakla birlikte, halen ülkenin en güçlü ve organize siyasal örgütü durumundaydı. Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından hızla oluşan müdafaa-ı hukuk örgütlenmelerindeki İttihatçı etkisi belirgindi. Örneğin Ali Münif Bey, Çukurova bölgesinin Fransız ve Ermeniler tarafından işgal edilmesine karşı mücadele etmek için kurulan Kilikyalılar Cemiyetinin kurucu üyeleri arasındaydı.¹²⁹

Malta'da tutuklu olan diğer İttihatçılar gibi Ali Münif Bey de neyle suçlandığını ve ne şekilde yargılanacağını bilmiyordu. Ali Münif Bey'in ismi daha önce hazırlanmış olan İngiliz, Fransız ve Ermeni sözde suç listelerine girmişti. Bu listelere göre Ali Münif Bey hakkında ileri sürülen suçlamalar, Cebel-i Lübnan valiliği sırasında halkı aç bıraktığı, Marunilere kötü davrandığı şeklindeydi. Fakat İngilizlerin elinde ileri sürülen bu suçlarla ilgili somut herhangi bir delil de mevcut değildi. Dolayısıyla Ali Münif Bey'in sürgün edilme nedeninin İttihatçı olması, Talat Paşa'nın kabinesinde yer alması gibi siyasi gerekçelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰

Ali Münif Bey tam olarak neyle suçlandığını öğrenmek için iki kez İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a mektup yazmıştır. 19 Ekim 1920'de yazdığı mektupta, diğer sürgün arkadaşlarının birçok kez, neden Malta'da sürgün olduklarını İngiliz yetkililerine sorduklarını ancak herhangi bir cevap alamadıklarını, kendilerine sadece bir kez bilgi verildiğini, o bilginin de sürgünler hakkındaki kararın Barış Konferansı'nda verileceğini, bu nedenle kendisinin Konferans kararını beklediğini ve kendi durumuyla ilgili hiç kimseye başvurmadığını yazmıştır. Mektubunun devamında, imzalanan Sevr Barış Antlaşması maddeleri gereğince Müttefikler Türkiye'den "savaş yasaları ve törelerini" çiğneyenler ile "1914 yılında Türkiye topraklarında yapılan kırımlardan sorumlu tutulanlar"ı isteyeceğini fakat kendisinin söz konusu suçlardan hiçbirisiyle suçlanamayacağını ifade etmiştir. Ali Münif Bey mektubunun devamında Malta'da tutuklu bulunmasının nedeni uluslararası bir mahkemenin yargı yetkisine girebilecek

Kemal), Ali Münif Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Tosun Bey; Şimşir. *age*, ss. 121-122.

¹²⁶ Şimşir, *age*, s. 107-108.

¹²⁷ Şuayb Karakaş, *Süleyman Nazif*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 135.

¹²⁸ Toros, *age*, ss. 101-102.

¹²⁹ İzzet Öztoprak, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 22, Kasım 1991, ss. 117-139.

¹³⁰ Şimşir, *age*, s. 295.

herhangi bir suç ise savunmasını yapabilmesi için neyle suçlandığının ayrıntılarıyla kendisine bildirilmesini talep etmiştir. İngiliz yetkililerinin elinde Ali Münif Bey ile ilgili somut bir delil bulunmadığından söz konusu mektubu yanıtsız bırakmışlardır. Bunun üzerine Ali Münif Bey, 28 Ocak 1921’de Lord Curzon’a bir mektup daha yazmıştır. Bu mektubunda da ilk mektubundaki görüşlerini tekrarlamış ancak İngiliz yetkileri yine herhangi bir cevap verememişlerdir.¹³¹

İngilizler özel bir mahkeme kurup Malta sürgünlerini “Ermeni katliamı” suçlamasıyla yargılamayı amaçlamaktaydı. Ancak soruşturmayı yürüten İngiliz Kraliyet Başsavcılığı tüm çabalara rağmen bu iddialara yönelik geçerli hiçbir kanıta ulaşamamıştır. Bunun üzerine Başsavcılık, İngiliz hükümetine Malta’da tutulan Türklerin hiçbirinin “Ermeni katliamı” gerekçesiyle cezalandırılmayacağını bildirdi.¹³² Tüm çabalara rağmen Malta sürgünleriyle ilgili somut delillere ulaşip yargılamayı başlatamayan İngilizler, Malta’daki 150 tutuklu arasından seçtikleri altmış dört kişiyi Anadolu’da tutuklanmış yirmi dokuz İngiliz esirle takas etmenin yollarını aramaya başladı. Sonunda Londra Görüşmeleri sırasında ilk kez Malta sürgünleri konusunda Türk ve İngiliz delegeleri masa başına oturdular ve İngilizlerle Ankara hükümetini temsil eden Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, 16 Mart 1921’de bir takas antlaşması imzaladı. Bunun üzerine 30 Nisan 1921’de Ali Münif Bey’in de aralarında bulunduğu otuz üç tutuklu “Hibiscus” ve “Chrysanthemum” adlı İngiliz gemilerine bindirilip İtalya’ya gönderilip Toronto limanında serbest bırakıldılar.¹³³

6. Cumhuriyet Dönemi

Yirmi üç ay süren Malta esaretinden sonra özgürlüğüne kavuşan Ali Münif Bey, 19 Mayıs 1921’de İstanbul’a ulaşmıştır. Daha sonra Ali Münif Bey, Ali Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet ile birlikte Ankara’ya giderek Malta esaretinden kurtulmaları konusunda verdiği mücadeleden dolayı Mustafa Kemal’e teşekkür etmişlerdir.¹³⁴ Görüşme sırasında Mustafa Kemal, Ali Münif Bey’e Kabil sefirliğini teklif etmiş ancak Ali Münif Bey, Malta esaretinin verdiği yorgunluktan ve ailevi durumunun uygun olmamasından dolayı bu teklifi kabul etmemiştir. Mustafa Kemal’e, Milli Mücadele hizmetinde memleketi civarında çalışmak istediğini belirtip Adana’ya dönmüştür.¹³⁵

Adana’nın Fransız işgalinden kurtulmasından sonra, Ali Münif Bey yoğun siyasi hayatının ve Malta esaretinin yorgunluğunu gidermek için Ceyhan’daki çiftliğine çekilip dinlenmek istediye de halkın ısrarı üzerine Adana belediye başkanlığı görevini kabul etmiştir. 1922 yılında Adana belediye başkanlığına seçilerek, Adana’da Cumhuriyet Döneminin ilk belediye başkanı olmuş ve işgal görmüş kenti imar etmeye çalışmıştır.¹³⁶ Bu görevinden sonra Ali Münif Bey 6 dönem kesintisiz olarak milletvekilliği yapmıştır. Meclis-i Mebusanın çeşitli dönemlerinde görev yapmış İttihatçı mebuslar 1950’lere kadar dönem dönem TBMM’de görev yapmışlardır. Ancak pek azı Ali Münif Bey gibi TBMM’nin altı döneminde kesintisiz olarak seçilebilmiştir. Ali Münif Bey, belediye başkanı bulunduğu sırada TBMM III. Dönem seçimlerine Mersin’den katılmıştır. Yapılan seçimde 227 oyla Mersin milletvekili seçilmiştir. 5

¹³¹ FO. 371/5091/E. 14130, Lord Curzon’a Mektubu. Polverista, Malta, 19.10.1920, aktaran Şimşir, *age*, s. 340.

¹³² Uluç Gürkan, “Malta Yargılaması ve Önemi”, *Tasam Akademi Dergisi*, C. 2, S. 1, Ocak 2015, s. 29-30.

¹³³ Şimşir, *age*, s. 420.

¹³⁴ Toros, *age*, s. 106.

¹³⁵ Toros, *age*, s. 107.

¹³⁶ *Geçmişten Günümüze Adana Belediyesi ve Başkanları*, Yay. Haz.: Candan Yaygın, Mehmet Emin Arıcı, Altınkoza Yay., Adana 2009, s. 39.

Eylül 1927’de mazbatasını alarak 1 Kasım’da Meclise katılmıştır. Daha sonra IV. Dönem Adana’dan, V., VI., VII. ve VIII. dönemlerde de Seyhan’dan milletvekili seçilmiştir. Mayıs 1950’de milletvekilliği son bulan Ali Münif Yeğena, 3 Ocak 1951’de vefat etmiştir.¹³⁷

Sonuç

Ali Münif Yeğena, İmparatorluğun çeşitli yerlerinde memuriyette bulunmuş küçük bir devlet memurunun çocuğu olarak İstanbul’a gelerek Mülkiyede eğitim almış ve İttihatçı harekâtla birlikte II. Meşrutiyet’in yeniden ilanına fiilen katılmıştır. Meşrutiyet’in ilanına kadar çeşitli mülki memuriyetlerde bulunmuş ve 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte diğer birçok İttihatçı gibi onun da yıldızı parlamıştır. 1908’de İTC’nin adayı olarak Meclis-i Mebusana Adana mebusu olarak seçilen Ali Münif Bey, bundan sonra İTC’nin yaklaşık olarak on yıllık iktidarı boyunca, Cemiyet’in lider kadrosuyla birlikte çalışmış ve İttihatçı politikaların belirlenmesi ve özellikle uygulanmasında etkili olmuştur.

İttihatçı kimliğiyle Ali Münif Bey daha çok bir eylem adamı profili sergilemiştir. Dolayısıyla bulunduğu görevlerde İTC’nin uygulamak istediği politikaların yürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin İTC’nin merkezi hükümetin otoritesini eyaletler üzerinde sıkılaştırma politikasını Ali Münif Bey valilik yaptığı yerlerde başarılı bir şekilde uygulamıştır. Özellikle Beyrut ve Cebel-i Lübnan valiliği sırasında bu vilayetlerin ayrılıkçı milliyetçi hareketlerle İmparatorluktan kopmalarını önlemek için başarılı yerel ıslahatlar gerçekleştirmiştir.

Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı yenilgisi, İTC’nin sonunu da hazırlamıştır. İTC’nin resmî gücünü yitirmesi, devletin çeşitli kademelerinde görev yapan İttihatçıların tasfiyesini ve aynı zamanda önde gelen İttihatçıların “savaş suçlusu olarak” Divan-ı Harp’te yargılanmaları sürecini de beraberinde getirmiştir. İttihatçı kimliği ile Ali Münif Bey de bu süreçten etkilenmiştir. Mütareke Döneminde, önde gelen İttihatçıların tutuklanmasıyla birlikte Ali Münif Bey de tutuklanmış ve savaş kabinelerinin birinde görev aldığı için Divan-ı Harp’te yargılanmış ve bu yargılama süreci tamamlanmadan İngilizler tarafından Malta’ya sürgün edilmiştir. Ali Münif Bey, yirmi üç ay Malta’da sürgün kaldıktan sonra 1922 yılında Adana belediye başkanlığına seçilerek, Adana’da Cumhuriyet Döneminin ilk belediye başkanı olmuştur. Daha sonra TBMM III. Dönem Mersin, IV. Dönem Adana, V, VI, VII, ve VIII. Dönem Seyhan milletvekili olarak uzun bir süre TBMM’deki yerini korumuştur.

Siyasal ve toplumsal tarihin birçok dönemini, bu dönemler içerisinde etkin siyasal roller üstlenmiş devlet ve siyaset adamlarının siyasi yaşamları aracılığıyla okumak mümkün olabilmektedir. Bu açıdan Ali Münif Yeğena’nın II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası, Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerini kapsayan uzun siyasal yaşamı birçok dönüşüm noktasına işaret etmektedir. Öncelikle Ali Münif Bey’in Osmanlı hakim sınıfının bir çok üyesi gibi Osmanlı Hanedanı ile derin bağlarının olmaması ve taşradan gelip Mülkiye’de eğitimini tamamlayarak nazırlığa kadar yükselmesi, Osmanlı bürokrasisindeki yapısal dönüşümün bir ifadesi olduğu ileri sürülebilir. Askeri Tıbbiye, Mülkiye, Bahriye gibi yüksekokullar Osmanlı Devleti bürokrasisinin eğitildiği merkezler haline gelmiş ve 1908’den önce bu yüksekokullar İttihatçı harekâtın büyük ölçüde insan kaynağını teşkil etmişlerdir. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı bu okullarda yetişmiş İttihatçılara siyasi kariyer sağlamış ve Ali Münif Yeğena gibi önde gelen İttihatçılar ülke yönetiminde etkili olabilecek duruma gelmişlerdir. Bu durum Osmanlı hakim sınıfı üzerinde taşırayı etkili kılmış ve taşranın merkeze hakim olma yollarını açmış görünmektedir.

¹³⁷ *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem*, c. 3, s. 493-494.

İttihatçıların Milli Mücadeleye katkıları konusunda da Ali Münif Bey'in siyasal yaşamının işaret ettiği bazı noktalar bulunmaktadır. Mütareke Dönemi'nde İTC resmen feshedilmiş ve resmi gücünü yitirmiş olmakla birlikte, halen ülkenin en güçlü ve organize siyasal örgütü durumundaydı. Bu durum Ali Münif Yeğena gibi eski İttihatçıların müdafaa-ı hukuk örgütlenmelerindeki etkilerinden anlaşılmaktadır. Ali Münif Bey, Çukurova bölgesinin Fransız ve Ermeniler tarafından işgal edilmesine karşı mücadele etmek için kurulan Kilikyalılar Cemiyetinin kurucu üyeleri arasındadır. Kilikyalılar Cemiyeti'nin yönetim kurulu üyelerine bakıldığında çoğunluğunun eski İttihatçıların oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla İttihatçıların Müdafaa-i Hukuk hareketine katkısının önemli derecede olduğu söylenebilir.

Ali Münif Yeğena'nın II. Meşrutiyet öncesi mülki görevleri bir tarafa bırakılırsa, 1908'de Meclis-i Mebusanda başlayan ve 1950'de TBMM'de sona eren uzun siyasal yaşamı aynı zamanda Meşrutiyet birikiminin çeşitli şekillerde Cumhuriyet'e aktarıldığına da işaret etmektedir.

Kaynakça

A) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi

İrade Dahiliye

Dahiliye Nezareti Mütenevvia

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2. Şube

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

Dosya Usulü İradeler Tasnifi

B) Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, (1324-1334)

Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekalf-i Kanuniye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında Beşinci Şubece İcra Kılınan Tahkikat (1334), C. 1, D: 3, İç. S. 5.

C) Araştırma ve İnceleme Eserler

ACAR, İrfan C., *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2006.

ARSLAN, Emir Şekib, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, Çev: Halit Özkan, Klasik Yayınları, 2005.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1991.

BİRİNCİ, Ali, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 209-215.

BİRİNCİ, Ali, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001.

- ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. 3, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.
- ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1859-1968, C. 2, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.
- ÇİÇEK, M. Talha, *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate During World War I, 1914-1917*, Routledge, London 2014.
- DADRIAN, Vahakn N.-Taner Akçam, *'Tehcir ve Taktil', Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- DEMİR, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 2, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Geçmişten Günümüze Adana Belediyesi ve Başkanları*, Yay. Haz.: Candan Yaygın, Mehmet Emin Arıcı, Altınkoza Yayınları, Adana 2009.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", *Belleten*, C. X, S. 40, 1946, s. 641-703.
- GÜRKAN, Uluç, "Malta Yargılaması ve Önemi", *Tasam Akademi Dergisi*, C. 2, S. 1, Ocak 2015, s. 29-30.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İletişim Yayınları, 1989.
- KARAKAŞ, Şuayb, *Süleyman Nazif*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- KOCADOĞLU, Bünyamin, *Mütarekede İttihatçılık; İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara 2007.
- MENTEŞE, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- OLGUN, Said, "Bir Arnavut Milliyetçisi Şahin Klonya (1867-1917)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 12, Temmuz 2018, s. 187-205.
- ÖZBOZDAĞLI, Özer- Nizam Önen, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin En Uzun Yılı*, Detay Yay., Ankara 2017.
- ÖZTOPRAK, İzzet, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 22, Kasım 1991, s. 117-139.
- RAGIB, Mustafa, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Örgün Yayınları, İstanbul, 2004.
- RAGIB, Mustafa, *Meşrutiyet'ten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, Haz.: Rahşan Aktaş, Bengi Yayınları, İstanbul 2007.
- RAMSOUR, Ernest E., *Genç Türkler ve İttihat –Terakki*, Çev: Hasan Yüncü, Kayihan Yayınları, İstanbul.

- REYHAN, Cenk, “Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi” *Memleket Siyaset Yönetim*, S. 1, 2006, ss. 171-181.
- Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini’nin Anıları 1908-1918*, Haz.: Hassân Ali Hallâk, Çev: Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul 2005.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, 1976.
- TOROS, Taha, “İttihad ve Terakki’nin Eski Nafia Nazırı Ali Münif Bey’in Hatıraları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Eylül 1969, ss. 4-11.
- TOROS, Taha, *Ali Münif Bey’in Hatıraları*, İsis Yayınları, İstanbul 1996.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. 1, İletişim Yayınları İstanbul 2015.
- Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem*, C. 3 Haz.: TPT Araştırma Grubu; Kazım Öztürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Görüp İştiklerim*, 4. baskı, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları. İstanbul 2003.